

Nikola Pastuović

OBRAZOVANJE I RAZVOJ

Kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo,
a kako društvo djeluje na obrazovanje

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2012.

PREDGOVOR

Ova je knjiga nastala u okviru projekta *Podizanje i ujednačavanje kvalitete obveznog obrazovanja u Republici Hrvatskoj* u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu. Kako je obrazovanje po definiciji društveni (pod)sustav, pri istraživanju je i objašnjenju fenomena kvalitete obrazovanja primijenjen sustavski pristup. Time je knjiga dijelom nadišla okvire određene projektnim zadatkom te je prerasla u teoriju obrazovanja čiji je središnji problem istraživanje “odnosa cilj-sredstvo”. To je odredilo osnovnu strukturu knjige koja se sastoji od dva dijela. U prva tri poglavlja riječ je o ciljevima edukacije, dok se u sljedeća tri poglavlja elaborira problematika obrazovnih sustava kojima se njihovi ciljevi nastoje postići. Takva je struktura knjige rezultat znanstvenih i praktičnih potreba u području obrazovanja u Hrvatskoj.

Znanstvene potrebe proizlaze iz činjenice da se u Hrvatskoj teorijskim promišljanjima obrazovanja pretežito bavi pedagogija čija je znanstvena orijentacija (ne samo u Hrvatskoj) obilježena njezinom normativnom i preskriptivnom teorijskom tradicijom, koja se prema sudu pedagoga s njemačkoga govornoga područja nije pokazala dovoljno znanstveno produktivnom. Pri tome treba naglasiti da se pedagogija kao praktična teorija pokazala potrebitom, ali ne i djelotvornom u nastojanju da izraste u integrativnu znanost o obrazovanju kao društvenom (pod)sustavu. Istina, neki su pedagozi svojim individualnim prinosima iskoračili izvan okvira tradicionalne pedagogije, ali njihova recepcija u pedagoškim krugovima nije dovela do “realističnog obrata” struke (više o tome u prilogu u poglavlju IV. *Razvoj pedagogije kao znanosti*).

Uz pedagogiju, koja je kao akademska disciplina nastala početkom devetnaestoga stoljeća, početkom su se dvadesetoga stoljeća, a osobito intenzivno u njegovoj drugoj polovici, u krilu društvenih znanosti snažno razvile obrazovne znanosti koje su usredotočene ne toliko na opisivanje koliko na objašnjenje obrazovnih pojava. Njihovi prinosi razumijevanju obrazovanja toliki su da su ispunili dvanaest velikih svezaka *Međunarodne enciklopedije obrazovanja* (Husén i Postlethwaite, 1994.). U njima su prikazana otkrića edukacijske psihologije, sociologije i politologije obrazovanja, edukacijske ekonomike i antropologije pa se danas smatraju temeljnim obrazovnim znanostima (*educational*

foundations), kao i njihova primjena u različitim područjima obrazovanja. U posljednjih desetak godina snažan razvoj bilježi i kognitivna neuroznanost što također pridonosi uvidima u zakonitosti učenja čime se i ona pridružuje korpusu obrazovnih znanosti. I u nas se obrazovne znanosti razvijaju u okviru pojedinih društvenih znanosti, pri čemu nedostaje interdisciplinarnih istraživanja koja bi obrazovanje zahvatila kao sustav u njegovoj cjelini. A obrazovanje je školski primjer polja polidisciplinarnog i interdisciplinarnog istraživanja. Pisac je početkom svoje profesionalne karijere sudjelovao u radu više interdisciplinarnih timova koji su istraživali ekonomske i društvene aspekte obrazovanja, te se uvjerio da temeljna psihologijska i pedagozijska znanja nisu dovoljna za potpunije objašnjenje obrazovnih pojava. Kada je pak sam počeo voditi projekte koji se tiču problematike obrazovnih sustava, bio je prisiljen dopuniti svoja znanja znanjima iz sociologije i politologije obrazovanja, ne samo studijem literature nego i specijalizacijama u odgovarajućim institucijama u inozemstvu. Rezultat na taj način stečenih praktičnih i teorijskih iskustava bila je knjiga *Edukologija – integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja* koja je objavljena prije desetak godina.

Od tada je i u nas narasla svijest o polidisciplinarnosti i interdisciplinarnosti obrazovnih fenomena što je dovelo do toga da je uspostavljeno novo interdisciplinarno znanstveno polje *obrazovne znanosti*. To je bilo nužno kako bi se potaknulo i omogućilo financiranje interdisciplinarnih istraživačkih projekata u obrazovanju, omogućio izbor i znanstveno napredovanje interdisciplinarno obrazovanih istraživača obrazovanja te mogli pokrenuti interdisciplinarni diplomski i poslijediplomski studiji obrazovanja. Bez većeg broja tako osposobljenih stručnjaka za obrazovanje nije moguće kvalitetno pripremiti stručne podloge za promjene obrazovnog sustava u našoj zemlji. A on je, prema svemu sudeći, zastario, o čemu svjedoče i povremeni pokušaji njegova osuvremenjivanja koji, uglavnom, nisu dali zadovoljavajuće rezultate. Zato Hrvatskoj predstoji strategijsko planiranje promjena obrazovnog sustava koje trebaju biti strukturne, ali i unutarnje u smislu osuvremenjivanja nacionalnoga kurikula, poboljšanja unutarnje organizacije i izvođenja obrazovnog procesa te unutarnjega i vanjskoga vrednovanja. Stajalište da je sustav dobar, pa ga treba samo “iznutra malo poboljšati”, nije izdržalo probu vremena.

U vremenu nakon objavljivanja *Edukologije* došlo je do znatnoga napretka obrazovnih znanosti te do povećane potrebe, a sada i većih mogućnosti, primjene njihovih spoznaja u obrazovnoj politici. Čvršće pozicioniranje Hrvatske u europski kontekst jača potrebu za usklađivanjem njezina obrazovna sustava s dominantnim europskim sustavom i traži poboljšanje njegove djelotvornosti u ostvarivanju zajedničkih europskih ciljeva u području edukacije. Kao što je više puta u našoj javnosti istaknuto, jedan je od značajnih razloga opadanja konkurentnosti hrvatskoga gospodarstva nedovoljna učinkovitost hrvatskog obrazovanja. Zato se istraživači obrazovanja trebaju dodatno potruditi da svojim uvidima pridonese poboljšanju kvalitete izlaza iz obrazovnoga sustava, koji bi trebali biti odgovarajući ulaz u gospodarstvo i ostale dijelove društva. To znači da istraživanja u polju obrazovnih znanosti trebaju biti ne samo temeljna nego i primijenjena, a njihovi rezultati trebaju biti transferirani u praksu putem razvojnih projekata i interdisciplinarno koncipiranih posljediplomskih studija obrazovanja kojima bi se u što kraćem roku osposobio potreban broj stručnjaka za obrazovni sustav. Zato je ova knjiga usmjerena na obrazovanje za razvoj. Podnaslov knjige: *kako obrazovanjem razvijati ljude i mijenjati društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*, govori o glavnim temama kojima se u njoj bavimo. Sve su usredotočene na objašnjenje “odnosa cilj-sredstvo” što *Wolfgang Brezinka* sažeto definira kao predmet integrativne obrazovne znanosti. Stoga su prva tri poglavlja posvećena ciljevima obrazovanja, a sljedeća tri poglavlja načinima njihova ostvarivanja.

U nastojanju da opišemo i objasnimo različite ciljeve obrazovanja trebalo je razjasniti više kontroverznih pitanja. Ponajprije, što se može činiti bizarnim, trebalo je jednoznačno odrediti čak i sam pojam cilja jer ga se različito razumije u normativnim i eksplanatornim teorijama obrazovanja. Potom, odgovoriti na pitanje postoji li jedan ili više ciljeva edukacije i kakav je, ako ih ima više, njihov odnos. Je li uvijek sinergičan ili može biti i antagonističan. Pod vidom recentnih otkrića psihologijskih i genetičkih istraživanja, trebalo je problematizirati i sam humanistički cilj edukacije najčešće formuliran kao “svestrani, mnogostrani, cjeloviti razvoj osobe” ili nešto modernije, kao “samoostvarenje osobe”. Analize pokazuju da teorijske pretpostavke na kojima se temelji takvo razumijevanje glavnoga cilja edukacije nisu neupitne. Razvoj osobe, ako ga se

razumije kao aktualizaciju svih potencijala pojedinca, polazi od idealizirane predodžbe o ljudskoj prirodi što proizvodi niz teorijskih poteškoća i problema pri koncipiranju odgoja koji bi bio u funkciji tako definiranoga cilja edukacije. Uz to, njega treba dovesti u odnos s drugim, tzv. vanjskim (gospodarskim, političkim i sociokulturnim ciljevima) koji nisu uvijek u sinergijskom odnosu.

Uvidi u odnos obrazovanja i društva također nisu jednoznačni. Pokazuje se da doprinos obrazovanja razvoju pojedinih dimenzija društvenoga razvoja ovisi o kontekstu, tj. o značajkama društvenoga (političkoga) poretka, ustroju gospodarskoga sustava i naslijeđenim kulturnim obrascima. Zato obrazovanje može biti snažnom polugom nekoga razvoja, ali može biti iskorišteno i za održavanje retrogradnoga, za kvalitetu života pogubnoga, poretka. Već je sam koncept ekonomske isplativosti obrazovanja veoma kompleksan. Postoji, naime, niz prikrivenih indirektnih gospodarskih i socijalnih koristi o kojima bi trebale ovisiti odluke o obrazovnim investicijama i reformskim intervencijama. Pa i onaj lako mjerljiv ekonomski dobitak od obrazovanja ne ovisi samo o njegovoj kvaliteti nego i o iskorištenosti obrazovanih ljudi u gospodarskom okruženju. Obrazovanje može biti najisplativija, ali i “promašena” investicija ako se najobrazovaniji ljudi “odlijevaju” u zemlje koje u njih nisu ulagale ili se suboptimalno koriste u vlastitoj domovini.

Posebnu smo pozornost posvetili ekološkoj efikasnosti obrazovanja. Naime, veliki je nerazmjer između količine upozorenja na ekološke prijetnje koje mogu poništiti postojeća i buduća civilizacijska postignuća i količine konkluzivnih istraživanja efikasnosti ekološkog obrazovanja kojim treba ne samo ekološki opismeniti nego i ekološki osvijestiti stanovništvo. Naše analize ukazuju na ograničenu moć ekološkog obrazovanja u pogledu ekološkog osvještavanja, ali i na neke uspješnije načine mijenjanja ekološkoga ponašanja kojima obrazovanje predstavlja nužnu podršku.

Nastojali smo upozoriti na kompleksnu povezanost između koncepata ljudskoga kapitala i socijalnoga kapitala zbog koje nisu posve utemeljena očekivanja da će obrazovanje kojim se povećava kvaliteta ljudskoga kapitala dovesti do željenoga povećanja socijalnoga kapitala. Uostalom, Hrvatska bilježi jednu od najvećih stopa rasta visokog obrazovanja u Europi, uz istodobni pad socijalnoga kapitala mjerena socijalnim povjerenjem. A društvena korist od obrazovanja dobrim dijelom ovisi upravo o razini socijalnoga kapitala.

U posljednja tri poglavlja konceptualiziran je pojam obrazovnoga sustava, pojam kvalitete obrazovanja i reforme obrazovnoga sustava. Nastojali smo pokazati zašto niti jedna obrazovna znanost sama ne može potpuno objasniti funkcioniranje obrazovanja i njegovu učinkovitost. Kako bi identificirale čimbenike njegove djelotvornosti, obrazovne znanosti moraju surađivati koristeći pri tome sustavski pristup. On postulira da se funkcioniranje bilo kojeg dijela obrazovnoga sustava motri u međudjelovanju s ostalim elementima sustava pri čemu je i sam obrazovni sustav spregnut s podsustavima okoline. Zbog toga se i kvaliteta obrazovanja definira s pomoću konceptata izlaza i ishoda iz obrazovanja kojima se ne mijenjaju samo ljudi nego i njihova okolina za što su ljudi obrazovanjem osposobljeni. Ako su izlazi i ishodi ispod razine potreba i očekivanja, poduzimaju se korektivne mjere u sustavu. One se trebaju temeljiti na rezultatima unutarnjega, ali više od toga na rezultatima vanjskoga vrednovanja sustava. Pri tome naglašavamo važnost međunarodnih komparativnih istraživanja kvalitete obrazovnih ishoda u kojima se zrcali kompetitivnost sustava i čiji nas rezultati trebaju osvijestiti o potrebama reformi od kojih neke mogu biti strukturne.

Da bi promjene sustava bile učinkovite, poželjno je primijeniti odgovarajući model strateškoga planiranja koji povećava izgleda za postizanje željenih ciljeva. Primjena znanstvenih spoznaja o obrazovnom sustavu pri strateškom planiranju obrazovanja u Hrvatskoj (izradi svojevrsnoga *master*-plana obrazovanja) treba biti usklađena s razvojnim potrebama drugih društvenih podsustava zemlje (gospodarstva, politike, kulture i ekologije). Znanstvene spoznaje o ciljevima obrazovanja i optimalnim načinima njihova ostvarivanja mogu se primijeniti u svrhu unapređivanja kvalitete (obveznog) obrazovanja u našoj zemlji koja zaostaje za razvojnim društvenim potrebama.

Ako je pisac uspio odgovoriti barem na dio postavljenih pitanja, ili izazvati raspravu o njima, ova je knjiga postigla svoju svrhu.

Nikola Pastuović